

İnsan haqları və kollektiv subyektlərin hüquqları

1889-cu ildə Fransada qəbul edilmiş İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsində, məhz insanın malik olduğu və onun yararlanmalı olduğu hüquqlardan bəhs edilir. Başqa sözlə desək, bu hüquqların, məhz insanlara məxsus olduğu təsdiq edilirdi. Bəşəri inkişafın mədəni-əxlaqi və mədəni səviyyəsini əks etdirən digər misilsiz hüquqi sənədlərdə də - Müstəqillik Deklorasiyasında, Hüquqlar barəsində Billdə, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktlarda - insan haqları bütün ictimai proseslərin mərkəzinə çəkilir və onlara yüksək status verilir.

Tarixin hər bir zaman kəsiyindəki fikir və ideyalar, həmin dövrün ictimai-siyasi həyat şərtləri və düşüncə tərzini insan hüquqlarının formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir. Bu səbəbdən, bir dövrün insan hüquqlarına dair meyarları, düşüncə səviyyəsini və qəbul edilmiş prinsipləri ondan əvvəlki, yaxud sonrakı dövrlərin insan hüquqlarına aid baxışlarla eyniləşdirmək olmaz. Müasir dövrdə insan hüquqlarının mahiyyəti və bu hüquqların müdafiəsi üçün işlənilib-hazırlanmış müdafiə mexanizmlərinin, əvvəlkilərə nisbətən, kifayət qədər müərəqqi və effektiv olduğu danılmazdır.

Digər bir məqam insanın dövlətə münasibətləri müstəvisində vətəndaş kimi insan hüquqları subyektivliyindən irəli gəlir. Bu, dövlətlərin konstitusiyalarında, digər hüquqi-normativ aktlarında, beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit edilmiş və daha çox sosial-siyasi məzmun daşıyan hüquq və azadlıqlardır. İctimai praktikaya nəzər salsaq, görürük ki, ayrı-ayrı dövlətlərdə insan hüquqlarının və azadlıqlarının çərçivəsi (şərhi) müxtəlifdir. Bir dövlətdə insan hüquqlarının pozulması bəzən digər dövlətdə hüquq pozuntusu hesab edilmişdir. Ümumi olaraq qeyd etməliyəm ki, insan hüquqları müasir dövrdə elə bir səviyyəyə gəlmişdir ki, artıq bu ifadə altında bütün dövlətlərdə eyni hüquqlar başa düşülməkdədir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində insan hüquqlarının ayrı-ayrı şəxslərə fərqli həcmərdə şamil edilməsi deyil, bu hüquqların hamıya eyni həcmdə və şəkildə aid olması nəzərdə tutulur. Deməli, insan hüquqlarının coğrafi və mədəni mənsubiyyətindən, ictimai və siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, bütün dövlətlərdə birmənalı anlaşılması bu hüquqların beynəlxalq xarakter daşdığı sübut edir.

Bir sıra tədqiqatçılar fərdlərin daxil olduğu "şəxslər cəmindən"

"müxtəlif qruplar" "hüquqi şəxslər" "qaçqınlar", "immiqrantlar" "konfessional birliklər" "icmalar" "etnik qruplar" və "xalqlar" kimi kollektiv subyektlərin hüquqlarından danışılmasının zərurətini qeyd edirlər. Belə olduqda, insan hüquqlarının fərd - dövlət münasibətlərinin cərəyan etdiyi müstəvidə deyil, müxtəlif sosial-siyasi, iqtisadi-ticarəti, mənəvi-psixoloji proseslərin cərəyan etdiyi "qrup - dövlət" müstəvisində nəzərdən keçirilməsi tələb olunur. Şübhəsiz, bu zaman insan hüquqları öz həqiqi dəyərlərini itirmək təhlükəsi ilə üzləşə bilər. Dövlət-qrup münasibətləri zamanı hər hansı bir etnik qrup və ya dini icma öz hüquqlarının (qeydiyyatla alınma, azad toplanmaq və s.) pozulmasını iddia edə bilər. Bu hüquqların pozulması ayrı-ayrı fərdlərin təklikdə hər birinin hüquqlarının pozulması ilə üst-üstə düşsə, insan hüquqlarının pozulması kimi şərh oluna bilər. Beynəlxalq hüquqda da dövlətlərin, məhz insan hüquqlarının təmin olunmasında məsuliyyətindən danışılır.

H.Hacızadə də insan hüquqlarının ictimaiyyət yox, daha çox fərdiyyət məsələsi olduğunu qeyd etmişdir. Bu səbəbdən də, insan hüquqları dedikdə, hər hansı azlığın mücərrəd hüquqları deyil, bu azlığa daxil olan konkret şəxsin hüquqları nəzərdə tutulur. Əgər beynəlxalq hüquqi sənədlərə nəzər salsaq, orada ayrı-ayrı fərdləri nəzərdə tutan "hər bir kəs" və "heç kim" ifadələrinə rast gəlmək olar. İnsanlar həm müstəqil fərd olaraq, həm də cəmiyyətin üzvü kimi insan hüquqlarına malik olurlar. Məsələn, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 29.1-ci maddəsində deyilir: "Hər bir insan cəmiyyət qarşısında borcludur, çünki şəxsiyyətinin azad və tam inkişafı yalnız cəmiyyətdə mümkündür".

Ümumiyyətlə, şəxslər dedikdə, hüquqları ictimai praktikada reallaşan ictimai varlıq başa düşülür. Cəmiyyətdən və bütünlüklə, sosial-siyasi mühitdən təcrid edilmiş fərd öz hüquqlarının reallaşması imkanından məhrum edilmiş olur. İnsan hüquqları sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərdə reallaşdığından, bu münasibətlərdəki demokratik prinsiplərin (qanunun aliliyi, azad seçkilər, fikir azadlığı, bazar iqtisadiyyatı, yaxşı idarəçilik və s.) mövcudluğu insan hüquqlarının ən yüksək səviyyədə təmin olunması ilə nəticələnir.

Çox hallarda insan hüquqları dövlətin yeritdiyi, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının formalaşdırıldığı bir fəaliyyət sahəsi hesab edilərək, qanunverici orqan tərəfindən qəbul olunmuş qanunlardan və dövlətin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn öhdəliklər kimi qəbul edilir. Düzdür, belə yanaşmada bir məntiq vardır, lakin tam mənzərənin yaranmasında, daha əhatəli məz-

munun, bəzi təfərrüatların aşkarlanmasında, bu, şübhəsiz ki, kifayət deyildir. Etiraf edək ki, əksər hallarda insan hüquqları dedikdə, konkret psixologiyadan, mədəniyyətdən, milli-dini mənsubluqdan məhrum olmuş və formal hüquq şəbəkəsində davranış və fəaliyyətinin tənzimləməsi nəzərdə tutulan mücərrəd şəxs barəsində söhbət aparılır. Bu mənada, akademik Ramiz Mehdiyev öz əsərlərində, o cümlədən, "Demokratiya yolunda: irs haqqında düşüncələr" kitabında dönə-dönə vurğuladığı fikirlərlə tam həmrəyəm: həqiqi demokratiya, insan hüquqları monomərkəzdən ixrac olunan və "hamılıqla qəbul edilmiş standartlar" kimi xalqlara, cəmiyyətlərə yeridilən sxem-proyektlərlə ziddiyyət təşkil edir - həm məntiq, həm də realıq baxımından, demokratiya və insan hüquqları spesifikadan, o cümlədən, milli-mədəni, irsi-tarixi, dini səciyyədən kənarında mümkün deyildir. Bəlkə də bu səciyyənin vacibliyini dərinlən anlayaraq, Bernard Şou deyirdi: Demokratiyanın səviyyəsi toplumun "insan materialı"ndan yüksək ola bilməz".

İnsan həyatı həm cəmiyyət həyatı, həm də fərdi həyat fonunda, bir-biri ilə qırıqlmaz əlaqədə olan istehsal, istehlak, sosial-siyasi, mədəni və ailə həyatı formalarında cərəyan edir. İnsan bu formaların mərkəzi fiqurudur. O, bu formaların hər birində, bilavasitə öz mahiyyəti etibarilə yaradıcı kimi görünə bilər. Zərurət yarandıqda isə, insan özünü yaratdığı kimi, öz dünyasını da yarada bilər. İnsan özünü qurduğu dünya hüquq və azadlıqların hüdudsuz olduğu aləmdir.

Təəssüf doğurucu olsa da, həyat, xüsusən də, insan həyatı haqqında müsbət fikirlər və düşüncələrlə müqayisədə mənfə mülahizələr sayca çoxluq təşkil edir. Belə mənfə mülahizələrin bəzisinə diqqət yetirək:

- "həyat - bu, əzab-əziyyətdir" (Budda, Şopenhayer);
- "insan həyatı acınacaqlıdır" (Ceneka);
- "həyat axmaq tərəfindən barəsində danışılan, hay-küylə, qəzəblə dolu, lakin mənasız hekayədir" (Şekspir);
- "bütün həyat aldadılmış ümidlərin qiymətidir" (Didro);
- "insanın bütün həyatı yalana batıbdır" (Nitsşe);
- "biz bilmirik nə yaxşıdır - yaşamaq, yoxsa ölmək" (Qandi) və s.

Özündə bədbinliyi və bir növ yaşamağın mənasızlığını ehtiva edən bu kəlamların insan hüquq və azadlıqlarına hörmətsizliklərin tüğyan etdiyi şəraitdə ifadə edildiyini ehtimal etmək olar. Biz ona görə insan həyatı ilə bağlı ancaq mənfə düşüncələrə müraciət etdik ki, insanın həyatı da, onun hüquq və azadlıqları da insanın özü qəddər dəyərə malikdir. İnsan həyatına, hüquq və azadlıqlarına la-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

qeydlik, əslində, bilavasitə insanın özünə yönələn biganəliyin göstəricisi və nəticəsidir.

İnsan həyatının mənası probleminin həllinə dair çoxsaylı fikir və mülahizələr, əsasən, üç qrupa bölünür?

Birincisi, həyatın mənası ilk başlanğıcdan onun dərin qatlarında əbədi mövcuddur. Belə təfsir daha çox dini təlimlərə xasdır, çünki məhz dini təlimlər ölümdən sonrakı həyatı təbliğ edirlər.

İkincisi, həyatın mənası həyatdan kənar mövcuddur. Belə izahın əsasında sərbəst (sekulyar) fikir durur. Bu konsepsiya tərəfdarlarının iddiasına görə, insan dünyanı xeyir və ədalət əsasında yenidən qura bilər. Belə məqsədə doğru hərəkət tərəqqi adlanır. Tərəqqi, ilk növbədə, məqsədi nəzərdə tutur, onu şərtləşdirir. Məqsəd, ona nail olmaq isə, insan həyatına mənə verir. Məqsədsiz həyatın mənası da yoxdur.

Üçüncüsü, həyatın mənası subyektləri özləri tərəfindən yaradır. Bu cəhətdən həyatın mənası yoxdur, yalnız insanın özü şüurlu və ya kortəbii, ixtiyari və ya qeyri-ixtiyari olaraq, həyata mənə verir, bununla da, öz bəşəri mahiyyətimizi seçir və yaradır.

Göstərilən mülahizələrin heç biri elmi cəhətdən mükəmməl deyildir, onların cüzi diqqəti cəlb edən cəhətləri ilə yanaşı, müəyyən çatışmazlıqları və qüsurları da vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, "məna" hazır şəkildə mövcud olan

fenomen deyildir. Fikrimizcə, insan, həyatın mənasını o vaxt dərk edir ki, layiqli ömür sürdüyünü onun maddi həyat şəraiti təsdiq edir. Adi yaşayış vasitələrinə möhtac olan insanın həyatının hansı mənasından danışmaq olar? Digər tərəfdən, "məna" və "mahiyət" anlayışları bir-birinə oxşar olsalar da, onları eyniləşdirmək olmaz. Başqa sözlə, məna mahiyyət demək deyil. Əgər mahiyyət hadisələrin görünməyən, daxili hissəsinə aiddirsə, məna insanın ətrafda baş verən hadisə və proseslərə münasibətini, onların qavranılmasını və qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir.

Beləliklə, insan həyatının mənasının düzgün başa düşülməsi mənlilik şüurunun yüksək inkişafı və yetkinliyi nəticəsində mümkün olur. Bu da şəxsiyyətin həqiqi azadlıq qazanmasının göstəricisidir. İnsan bir növ yaşamağı bacarmalıdır, çünki yaşamaq, özü də yaxşı yaşamaq öz-özünə verilmir, o, bəzən, hətta böyük əzab-əziyyət hesabına qazanılır. Bu mənada, insan, eyni zamanda da, əvəzəlməz varlıqdır. Xose Orteqa-i-Qasset deyirdi: "...Yaşamaq o deməkdir ki, onu mənim əvəzimə heç kim edə bilməz, insan ömrü onu keçirmək hüququ olmadan da mövcuddur; bu, mücərrəd anlayış deyil, mənim həddən artıq fərdi varlığımıdır".

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru